

Цехове ремесло Ужгорода

Павло Пеняк

Характерною особливістю середньовічного європейського ремесла була його цехова організація – об'єднання ремісників відповідних професій у рамках міста. Основна функція цехів – організація і контроль виробництва і продажу ремісничих товарів, регламентація виробництва, боротьба з проявами конкуренції. Цехи з'являлися майже одночасно з самими містами: в Італії – найраніше, вже у X ст., у Франції, Англії, Німеччині – з XI – початку XII ст.

В Угорщині, до складу якої входило Закарпаття, цехи з'явилися в 70-х роках XII ст. [1]. Характерним для Угорщини було те, що ремісниками у містах були переважно німці-колоністи, які й принесли з собою цехову організацію. Коли з'явилися перші цехи на Закарпатті достовірних даних немає, хоча вважається, що це відбулося в середині ст., а в Ужгороді – десь в другій половині XVI ст. Їх поява пов'язується з економічною і культурною діяльністю роду Другетів, володарів Ужгородсько-Гуменянської домінії (аристократичний рід Другетів володів домінією з 1312 по 1692 рік). Вони сприяли становленню міського ремесла і утворенню ряду цехів. Так, наприклад, Балінт I Другет у 1569 р. надав привілей цеху кравців, у 1608 р. такий привілей отримав чоботарський цех. У 1630 р. Янош X Другет надав привілей цеху ювелірів-золотарів, Балінт II Другет – цеху гончарів і дирульників у 1636 р. [2]. Це зовсім не означає, що ремесло згаданих професій не існувало до утворення цеху.

За переписом 1685 р. в Ужгороді було 8 ремісничих цехів, у яких налічувався 81 вільний і 23 залежних (кріпосних) майстрів. За професіями вони розподілялись так: гончарів – 9, чоботарів – 13, кожухарів – 11, кравців – 5, чинбарів – 3, ковалів – 4, теслярів – 6, столярів – 1, колесаїв – 1, ременярів – 1, сідлярів – 1, чесальників вовни – 1 [3]. Ремесла, які через недостатню кількість майстрів не могли утворити самостійний цех, об'єднувались в один спільний цех. На початку XVIII ст. кількість цехів зросла до 14 [4]. За даними 1804 р. в Ужгороді було 10 цехів: шевський, чинбарський, кравецький, слюсарний, кушнірський, кожухарський, ко-

валівський, ткацький, мотузковий, черевичний із загальним числом майстрів і підмайстрів – 377 осіб [5].

Юридичною основою цеху, його нормативом діяльності був статут – свого роду основний закон цеху, джерело його привілеїв. Він регулював не тільки внутріцехову діяльність, але й визначав ставлення до влади і громадськості. Тому заснування цеху, як правило, починалося з затвердження статуту. Його зміст з привілеями і обов'язками повинен був знати кожен член цеху. Він щорічно зачитувався на виборчих зборах, під час прийому в цех нового члена, а також при переводі в підмайстри і майстри.

Статут складався зі статей, інколи пунктів. Порядок викладу матеріалів і кількість статей у них була різноманітною. Так, статут ужгородського цеху шкіряників (чинбарів) від 1823 р. складався з 49 статей [6]. Починався викладом умов прийому учнів, потім переходив до правових норм існування підмайстрів і майстрів. При складанні статутів єдиного еталона не було. Але одне їх об'єднувало: всі вони детально регулювали ремісниче виробництво та виробничі відносини членів цеху.

Кожен цех мав свій знак (емблему) із зображенням знаряддя праці, характерного для того чи іншого ремесла або виробу. Так, цехи Ужгорода користувалися печаткою і знаками такого зображення: слюсарі – два схрещених ключі і молот, зброярі – два пістолети, ковалі – молот, кліщі і підкова, столярі – струг і циркуль, кушніри – шкурка і два хвости.

Той чи інший цех мав свій прапор, який зберігався в церкві. На ньому зображався уявний церковний покровитель цеху і цеховий знак чи герб. Таким покровителем у столярів вважався святий Йосип, у ковалів – св. Флоріан, у шкіряників і шевців – св. Георгій. Здебільшого, прапори очолювали колону ремісників під час релігійних свят чи інших урочистих подій.

Для скликання цехових зборів служила цехівка, яка представляла собою невелику дерев'яну дощечку із зображенням знаку цеху. Повідомлення про проведення зборів чи інших заходів найчастіше здійснювалось так: голова цеху (цехмістер) давав майстрові цехівку, той передавав її далі, і, таким чином, сповіщалися всі майстри. Той, хто не передавав цехівки далі або без поважної причини не з'являвся на збори, платив штраф. Так, наприклад, в ужгородському гончарному цеху за таку провинку накладався штраф у 1 флорен [7]. Явка на збори була обов'язковою для кожного члена цеху, потрібно було з'явитися у тверезому стані і охайному вигляді. Хто приходив напідпитку або був неохайно одягнутим, платив штраф 30 крейцерів.

Перед початком зборів відкривали цехову скриньку, в якій зберігалася документація цеху. Біля скриньки стояла варта із старших за віком підмайстрів. На зборах майстри розсаджувалися відповідно до майстрівського стажу. Той, хто запізнився на збори, сплачував штраф у розмірі від 6 до 24 крейцерів [8]. Присутні на зборах були зобов'язані дотримуватися порядку, заборонялося голосно розмовляти, виступати без дозволу. Так, у статуті гончарів від 1780 р. говорилося: „Хто в цеху на зборах із жарту без потреби порушує порядок, того потрібно оштрафувати на круг вина” [9]. На зборах вирішувались різні питання, зокрема, про прийняття і звільнення членів цеху, обрання посадових осіб, встановлення цін, умов продажу виробів, заробітну плату підмайстрів, витрати цеху тощо. Рішення приймалися більшістю голосів і заносилися до протоколу. Збори закінчувалися молитвою, після чого цехмістер нагадував присутнім, що все почуте потрібно тримати в таємниці.

Шлях до майстерності. Займатись ремеслом, володіти майстернею могли лише ті ремісники, які мали звання майстра і були членами відповідного цеху. Для отримання звання майстра потрібно було прийти триступеневу підготовку: учень-підмайстер-майстер, витримати на всіх трьох ступенях публічний іспит, виготовивши „виріб-шедевр”. Учень міг стати підлітком віком від 12 років, незалежно від віросповідання, хоча аналіз цехових документів свідчить про те, що на Закарпатті до XIX ст. ремеслом могли займатися тільки німці та угорці римо-католицької і реформатської віри [10]. Тільки з XIX ст. вперше зустрічаємось в реєстраційних книгах учнів, підмайстрів і майстрів з русинськими (українськими) прізвищами греко-католицького віросповідання: Комар, Палінчак, Галушка, Мицяк, Семак, Ципак та ін. В книзі прибутків і видатків ужгородського цеху шевців за 1852 р. записані видатки цеху на купівлю прапора для греко-католицької церкви на „Цегельні” в сумі 15 форинтів, видатки на оплату греко-католицького священника щорічно по 3 форинти, пожертвування на дзвін – 20 форинтів [11].

Прийом в учні проходив в урочистій обстановці, як правило, при відкритій цеховій скриньці, розгорнутому прапорі. До скриньки вкладалися особисті документи учнів: свідоцтво про народження, віросповідання, а якщо учень належав до кріпацького стану, то відпускний лист від поміщика. Учні поділялися на дві категорії: найманих і платних. Перші наймалися на три, інколи на чотири роки і навчалися безкоштовно. Платні учні сплачували 20 флоренів, а їх навчання тривало два роки [12]. Учень зобов'язувався бути слухняним і вести моральний спосіб життя, Завдання майстра – сумлінно навчати учнів ремеслу і поводитись із ним „по-

людськи”, менше відволікати домашніми роботами. На період навчання учень знаходився на повному утриманні майстра, жив і харчувався у нього. Робочий день 14-16 річних підлітків тривав 16-18 годин на добу. У „Щоденних обов'язках учнів” ужгородського цеху шевців записано, що учень, крім своїх прямих обов'язків по ремеслу, повинен допомагати господарювати по господарству: носити дрова, воду, забавляти немовля. Якщо майстер загуляв і затримувався, то учень повинен був іти йому назустріч з ліхтарем і освітлювати дорогу [13].

Якщо майстер помирав і залишав учня, який ще не закінчив навчання, то цех повинен був вирішити, чи можливо залишити учня у вдови, або ж направити його на продовження навчання до іншого майстра. Передбачалась можливість залишити учня у вдови в тому разі, якщо в майстерні залишався вмілий підмайстер, під керівництвом якого учень міг завершити навчання. Після закінчення учнівського строку учень подавав пробну роботу для присвоєння звання підмайстра. Для відзначення події переходу в підмайстри за рахунок одержувача звання влаштовувалася „товариський обід”. Він складався з трьох страв і одного кубула вина (близько 20 л) [14].

Після випуску новий підмайстер повинен був пропрацювати у старого майстра один квартал, але вже за платню, і після цього за бажанням міг перейти до іншого. Залишити майстра підмайстер міг тільки попередивши за три місяці заздалегідь, а в деяких цехах, наприклад, шкіряників – за півроку.

Підмайстер, подібно до учня, знаходився на утриманні майстра, окрім роботи в майстерні виконував і доручення по домашньому господарству. В інструкції для підмайстрів гончарського цеху з приводу цього вказувалось: якщо підмайстру накажуть йти на виноградник чи в поле, то вихід на ці роботи вважається його безпосереднім обов'язком [15]. Він повинен був за всіляких обставин поводитись стримано, слухатись цехову старшину і ставитись з повагою до всіх майстрів цеху. Правила вимагали, щоб підмайстер на вулиці не палив, не їв, не свистів, не загравав з молодіцями. Статуту дозволяли штрафувати підмайстрів на тижневий заробіток, якщо він не виходив на роботу, поведився нетактовно з майстром, критикував його, не відвідував церкву.

Заборонялось змінювати ціни на ремісничі вироби, а підмайстрів, які виступали за підвищення платні, вважали бунтівниками. На вимогу цеху, з метою вдосконалення кваліфікації, підмайстер повинен був мандрувати по інших містах. Відповідно до статуту ужгородських шкіряників підмайстер зобов'язаний здійснити трирічне безперервне мандруван-

ня. У разі перерви, викликаной, наприклад, хворобою, смертю батьків, підмайстер повинен був відпрацювати пропущений термін.

Підмайстер отримував книжку мандрівного підмайстра, без якої ніхто не мав права прийняти його на роботу. Така книжка зберігається у фондах Закарпатського краєзнавчого музею, в ній є графи, куди заносились особисті дані, правила мандрування, підписи представників влади [16]. Цехова старшина вимагала, щоб роботодавець обов'язково записував, скільки і як працював підмайстер. Як свідчать документи, ужгородські підмайстри мандрували до Галичини, Угорщини, Чехії, Трансільванії.

Після закінчення терміну мандрівки підмайстер з відповідними документами повертався до цеху і просив прийняти його у майстри. Для того, щоб стати майстром, йому необхідно було виготовити „виріб-шедевр”. Статут цеху шевців вимагав, щоб підмайстер перед комісією виготовив із шкіри пару чобіт, сап'янові кімнатні черевики та шкіряні онучі [17]. Як свідчить статут ужгородських чинбарів, той майстер, який виготовив „шедевр” без помилок, повинен бути прийнятий до цеху. Новоприйнятий майстер складав присягу відстоювати інтереси цеху, зберігати таємниці, сумлінно виконувати громадські доручення. Цим закінчувався тернистий шлях ремісника від учня, підмайстра до майстра.

Регламентация відносин. Цехові статuti суворо регламентували виробництво, містили правила, якими обумовлювалась якість продукції. Представники цеху втручалися у технічні деталі виробництва, перевіряли якість виробів і не допускали до продажу вироби низької якості. Якщо хтось з майстрів недобросовісно ставився до своїх обов'язків, то цех мав право покарати винного [18].

У більшості цехів придбання необхідної сировини здійснювалось його представниками, вона рівномірно розподілялась між майстрами, включалась можливість, щоб один майстер виготовив більше виробів, ніж інший. Ніхто не міг продавати товари дешевше від ціни, встановленої цехом. Заборонялось зазивати покупців, носити вироби додому, з'являтися на ринок раніше встановленого часу, ганити вироби інших майстрів, виживати своїх сусідів з громадської лавки. За такі провини, як вказується в статті 31 статуту ужгородських шкіряників, майстри карались штрафом в розмірі 2 форинти, підмайстри – 1 форинт, а якщо вимагав характер справи, то за розпорядженням властей порушник повинен був компенсувати всі збитки, нанесені потерпілому [19].

Цехи вели боротьбу з позацеховими ремісниками – „партачами”. „В тому місті, де створений цех, не можна терпіти майстрів, що не входять у цех” – наполягає стаття 32 статуту чинбарів Ужгорода [20]. Серед доку-

ментів цього цеху збереглась скарга в комітатське управління з проханням заборонити продаж „волосатих постолів”, виготовлених позацеховими майстрами. Зрозуміло, що вони були дешевшими за ті, які зроблені членами цеху з обробленої шкіри. Щоб покласти цьому край цех 10.04.1820 р. виніс рішення про заборону продажу виробів не членами цеху [21].

Окрім регламентації виробничої діяльності статuti містили окремі пункти, які передбачали ряд соціальних заходів, зміцнення солідарності і взаємодопомоги серед цехового братства. Наприклад, цехова каса поповнювалась за рахунок вступних і квартальних внесків, а також прибутків від цехового майна і штрафів. Ця сума після розрахунків по загальноцехових видатках йшла на допомогу ремісникам, що терпіли нестатки, а також на благодійні справи: школу, церкву, поховання.

Початок кінця. В XVI – першій половині XVIII ст. цехи на Закарпатті, в тому числі й ужгородські, відігравали прогресивну роль. Цеховий лад поживав ремісниче виробництво, вдосконалив знаряддя праці, сприяв розширенню асортименту і підвищенню якості товарів. Однак у другій половині XVIII- першій половині XIX ст. по мірі зростання продуктивних сил і розширення ринку з'являється конкуренція всередині цеху, окремі ремісники виходять за межі, визначені цеховою регламентацією. Власники майстерень виступають у ролі експлуататорів як учнів, так і підмайстрів, вимагаючи від них більш інтенсивної праці. Якщо раніше підмайстер, за статутом ужгородських чоботарів від 1762 р., мав право, окрім платні, раз у два тижні один день працювати на себе, то пізніші документи про це замовчують [22]. Мало того, майстри збільшують робочий день до 14-16 годин на добу.

Про послаблення цехових регламентацій і про нові відносини, які склались між позацеховими ремісниками і цехом, свідчить стаття 28 статуту шкіряників Ужгорода [23]. Цех міг прийняти до своїх лав одного або двох майстрів з метою співпраці, причому прийняті, після засвідчення майстерності, користувались пільгами: сплачували половину вступного внеску. Почастішали випадки, коли покупець таємно замовляв у окремих підмайстрів вироби за більш високу платню, ніж вони отримували в цеху. Заборона таких прецедентів знайшла своє відображення в статті 33 згаданого статуту [24].

У першій половині XIX ст. між цехом і ринком все більшу роль почав відігравати скупник. Купецький капітал пробивав собі шлях через суворий режим регламентацій, даючи у кредит сировину, інструменти, за безцінь скуповував товари, розорюючи ремісників. Так, наприклад, майстер ужгородського цеху шорників Й.Порнарі заборгував купцеві за

сировину 258 форинтів і 18 крейцерів і не зміг розрахуватись [25]. Його майстерню було продано з молотка. Імператорський указ від 20 грудня 1859 року дозволяв займатись ремеслом кожному, хто відбув учнівський строк і мав знання і навички в ремеслі. Цей указ, хоч ще не ліквідував цехове ремесло, але завдав йому смертельного удару.

Ліквідація. Цехи як форма промислового виробництва втрачали своє значення і в третій чверті XIX ст. почали занепадати, поступаючись місцем мануфактурі. У 1872 р. угорський уряд своїм рішенням ліквідує цехи. У всіх цехах Закарпаття пройшли загальні збори, які прийняли постанови про розпуск. В Ужгороді, наприклад, збори цеху шевців відбулися 31 серпня 1872 р. Із протоколу зборів довідуємось про наступне: „З цього часу на основі указу Міністерства промисловості і торгівлі Угорського королівства та звернення Всеугорського товариства промисловців ужгородський цех шевців з його привілеями розпускається, а на його місці утворюється Промислове товариство. Колишні члени цеху вважають себе тимчасовими членами ужгородського промислового товариства” [26].

У результаті диференціації в цехах, неспроможності ведення боротьби з внутріцеховою і позацеховою конкуренцією, появою мануфактурного виробництва, проникнення купецького капіталу, перетворення учнів і підмайстрів у найманих робітників, а окремих майстрів – у підприємців, на Закарпатті скасовується цехове ремесло. За своєю структурою і характером місцеві цехи, в тому числі й ужгородські, нічим не відрізнялись від європейських. Своєрідним було те, що вони виникли тоді, коли в Європі цехи почали занепадати і змінюватись мануфактурним виробництвом. Цехи ж Закарпаття, завдяки специфічним соціально-економічним умовам, проіснували до третьої чверті XIX ст.

Література:

1. История Венгрии. – М., 1971. – Т. 1. – С. 169.
2. Meszaros K. Ungvar tortenete. Ungvar, 1881. - S. 16, 21-22/
3. Hodinka A. Adalekok az ungvári var és Ungvar történetehes. – Budapest, 1917. S.24-28.
4. Сабов Д.П. Цехи на Закарпатті XVIII-XIX ст. //Наукові записки УжДУ. – 1960. – Т. 43. – С. 43.
5. Шульга І.Г. Соціально-економічні відносини і класова боротьба на Закарпатті в кінці XVIII- першій половині XIX ст. – Л., 1965. – С.123.
6. Фонди Закарпатського краєзнавчого музею (далі – ЗКМ). А-1393.
7. Фонди ЗКМ. А-1122, арк. 1-2.
8. Фонди ЗКМ. А-1068, арк. 1-2.

9. Фонди ЗКМ. А-1077, арк. 2.
10. В документах, як правило, визначається не національність, а віросповідання.
11. Фонди ЗКМ. А-183, 184.
12. Фонди ЗКМ. А-862, 863.
13. Фонди ЗКМ. А-186, арк.1-7.
14. Фонди ЗКМ. А-861, арк.1-2.
15. Фонди ЗКМ. А-856, 857.
16. Фонди ЗКМ. А-966.
17. Державний архів Закарпатської області (далі –ДАЗО). Ф.4, од. зб. 594, арк. 3.
18. ДАЗО. Ф.4, оп. 4, од. зб. 594, арк. 8.
19. Фонди ЗКМ. А-1393, арк. 5-6.
20. Там само.
21. Фонди ЗКМ. А-962, арк.1.
22. Фонди ЗКМ. А-185, 874, 1393.
23. Фонди ЗКМ. А-1393, арк. 6.
24. Там само.
25. Шульга І.Г. Названа праця. – С. 129.
26. Фонди ЗКМ. А-1279, арк. 1.